د تصوف څلورم مقام صبر :

صبر په اسلام کې عموماً او په ځانګړي توګه په اسلامي تصوف کې لوی مقام لري ځکه چې په قرآنکريم کې ځو ځو واري له صبر څخه يادونه شوي ده او په هغه يې امر کړی دی او ښه يې بللی لکه چې فرمايي : ((وصبرو ما صبرک الا با الله)) ژباړه: صبر وکړه او ستا صبر له خدای (ج) څخه پرته نور په هيڅ شيز نه دی.

يا داچې فرمايي :((انما يوفي الصابرين اجرهم بغير حساب)) يعنې په رښتيا سره صبر کوونکو ته بې له دې چې محاسبه ورسره وشي پوره اجر او کامله ثواب ورکول کيږي .

ابي نصر سراج طوسي وايي چې ما په بصره کې له ابن سالم څخه دصبر په باب پوښتنه وکړه او هغه په ځواب کې راته وويل چې صبر په درې ډولو دی : متصبرين ، صابرين او صبار .

متصبرين: هغه خلک دي چې کله د نفس په غوښتلو غالبيږي او د خدای پاک د رضا د پاره دنفس په خلاف کار کوي او کله داسې پيښيږي چې د نفس غوښتنې پرې زورورې وي او نه شي کولی چې دهغو په مقابل کې مقاومت او صبر وکړي .

صابرين : هغه کسان دي چې دخدای (ج) په لار کې خاص د خدای (ج) د پاره د ژوند تکليفونو ته اوږه لاندې کوي بې له جزعې فزعې (شور و فرياد) ، تنداړو ، ژړا او واويلا څخه د خدای پاک امر ته غاړه ږدي او کوم شکايت نه کوي .

ذوالنون مصري کيسه کوي چې:((يوه ورځ د يوه رنځور پوښتنې ته ولاړم ، کله چې زه ورننوتم له ما سره يې په خبرو پيل وکړ او په دې منځ کې يې په ځګيروی وکړ نو ما ورته وويل : [هغه څوک چې وهلو ته يې طاقت ونکړي په محبت کې يې رښتياني نه دی .] دې رنځور راته وويل: ((هغه څوک چې له وهلو ټکولو څخه يې لذت او خوند وانه خلي په محبت او دوستی کې يې صادق او ريښتنی نه دی.))

صبار : هغه کسان دي چې دخدای (ج) په لاره کې دخدای (ج) دپاره دخدای پاک په مرسته او کومک صبر کوي او که چيرته دژوند ټول غمونه ، دردونه ، رنځونه او مصيبتونه ورته متوجه شي ، دوي پرې پروا نه کوي ، رنګ يې نه بدليږي او نه يې په اخلا قو روحياتو ښکاره او پټو خواصو کې کوم بدلون راځي .

د صبر دا مرحله شيلي په دې لاندينيو اشعارو کې داسې ښکاره کړې ده:

عبرات خططن في الخط سطرا ‏ ‏ ‏ ‏ قد قرا ها من ليس يحسن يقرا

ان صوت المحب من الم الشوق و خوف الفراق يورث ضرا
صابر الصبر فا ستغاث به الصبر فصاح المحب با الصبر صبرا

ژباړه : اوښکو دې په مخ باندې داسې خط ولیکه دهغو چې لیک او لوست یې ښه نه وه زده هغو هم ولوستی شو .

دعاشق غږ او آواز د شوق له درده او د جدایی او بیلتو ن له ویرې دومره تُند او تیز دی چې د اذیت او ضرر سبب کیږي .

عاشق له خپل صبرسره مسابقه وکړه نوصبرد ده له لا سه استغاثه (شکایت او فریاد) وکړ ، عاشق په صبر باندې غږ وکړ چې ای صبره !صبر وکړه !

دپورتنیو څرګندونو په نظر کې نیولو سره اروا ښاد **ګل پاچا** ((**الفت**)) د صبر مانا داسې کړی ده :

(۱)

ځینې وايي صبر غم کې نه ژړل دي د اولا د په مړینه ږیره نه شکول دي
که صحیح معنی یې غواړې زما جانه په سختیو کې د خپل ځان نه بایلل دي

(۲)

صابر نه دی که زحمت نه ښوک ویریږي یا هر شی ته لکه ووړکی هوسیږي
بې صبري ده چې بې ځایه خوشحالي کړي یاڅوک زیات له ضرورته خوشحالیږي (۱)

همدارنګه د روښاني دورې دیوان لرونکی ستر شاعر **دولت لوانی** دصبر په هکله داسې ویلي دي :

په قسمت خپل صبر شکر کړه راضي شه پر کریم رحیم ستا نه شته بل غمخوار هیڅ (۲)

---

(۱) د استاد الفت کلیات ، ۲٦۹ مخ
(۲) د دولت لواني دیوان ، پښتو ټولنه ، ٤۳ مخ

همدارنګه دولت لوانی په یوه بل ځای کې د ناصبوره انسان په هکله داسې وايي :

نا صبور بې قناعته خوارګدای وي
په دنیا که زیات توانګر وي له قارونه (۱)

خوشحال خان ختټک هم د قرآنکریم او نبوي حدیثو په رڼا کې د صبر په هکله داسې ویلي دي :

صبر ډېر ښه دی عزیزه — په بلا ترهره څیزه
صبر ډېر ښه دی یارانو — مل دی خدای (ج) د صابرانو
هر سړی چې صبر کاندي — ظفر مومي وروسته وړاندي
خدای (ج) صابر دی صبر غواړی — څوک چې صبر کا پرې ویاړي
د فرخ مفتاح دی صبر — زړه پټهی دی صبرابر
چې باران په پټې وسي — تر ګلونه زرغونه سي
چې نم نه ورسي نر ځمکې — ځمکه نوني هم کاروکې
مرد په صبر مشکل وړه شي — چې صابروي دا هاله شي
چې پرې سل بلا را درومي — مرد به غم په کې نه مومي (۲)

رحمان بابا د دنیایي چارو څخه د ځینو خلکو دزړونو د ناصبری په هکله داسې ویلي دي :

په هیڅ حال کې دې قرار و صبر نه شي — لیونی کړې ډېر حرص ډېرې هوا
تمام عمر تراشنا تر عزیز پورې — یوې ګیلهٔ ې مختورن کړې هم رسوا (۳)

---

(۱) دولت لواني دیوان، پښتو ټولنه ، ٤ مخ
(۲) خوشحال کلیات ، دانش خپرندویه ټولنه ، ٦۰۸ مخ
(۳) رحمان بابا دیوان ، ۲٤ مخ

اوبیا په خپل تصوفي ذوق له خپل محبوب څخه صبر کول لیرې او نا شونې بولي :

صبر ستا په عشق کې دا خبره څه اوزه څوک — نه شته ددې چارې توان یو موي قدر ځما
ستا له محبته جاروا ته ځما دروغ دي — ولې خاورې نه شي په دا لار بشر ځما (۱)

بايزيد روښان هم په خيرالبيان کې د صبر په هکله داسې ويلي دي :
((نبي ويلي دي صلی الله عليه والسلا م ، فرض مې کړی دی پر ادميان ، چې اندوه په صبر وجارباسي چې يې څو وشي زيان..... *ياايهاالذين امنوا استعينوا باالصبروالصلوة* (۲)
ای موء منانو د خپل ژوند په کار وبار کې له صبر او لمانځه څخه مرسته وغواړئ
يادونه: ځينې خلک ادعا کوي چې د صبر حکم په ژوندانه کې ډېره غټه ناوړه اغيزه لري اوهغه دا چې مظلومو خلکو ته تسل ورکوي چې د ظالم په وړاندې ونه دريږي او دهغه د ظلم لا س ور لنډ نه کړي دوي تل دټولنيزو ناخوالو په وړاندې بې تفاوته وي او وايي : ((زمونږ دې صبر وي ، خدای(ج) دې پخپله ددې ظالمانو خونې خرابې کړي)).
ښايي دلته غلط فهمي ونه شي ، راځئ چې وپوښتو : دا مظلوم کسان څه ډول خلک دي ؟ اوله څه ډول ظالمانو سره يې سر شوی دی ؟ ايا دوي کولی شي او دا قدرت او وسه لري چې ددې ظالمانو ګوتې ورماتې کړي او که نه ؟
که چيرته دوي کولی شي چې د ظالمانو خولې په سوک ماتې کړي او په نتيجه کې خپل ځان دهغه له ظلم څخه وژغوري او دوي دا کار نه کوي او وايي چې زمونږ صبر دې په خدای پاک وي ، دا صبر، صبر نه دی او په دې ډول صبر کولو خدای(ج) اوخلکو ته مختورن دی ، دداسې صبر په وسيله يوازې دانه چې خدای پاک کوم ثواب نه ورکوي بلکې دهغه د قهر او عذاب وړ ګرځي.
نو صبر په اسلا م کې ددې لپاره دی چې ژوند سړې ،تودې ،خوږې او ترخې لري ،

---

(۱) د رحمان بابا ديوان ، ۲۴ مخ
(۲) بايزيد روښان ، خيرالبيان ، کابل چاپ ، ۱۲۱ مخ

انسان ته ښايي چې د ژوند په دې اړودوړ کې خپله پوهه اوعقل له لا سه ورنه کړي اود تل لپاره خپله ښه اوحالت معتدله وساتي تر څو چې د افراط او تفريط په کندو کې د قدرت يا کمزوری په وختو کې ونه غورزيږي. صبرپه اسلا م کې د روحي ماتې د مخنيوي لپاره ښاکل شوی او اسلام پرې امر کړی دی.

د تصوف پنځم مقام توکل

دنورو مقامونو په څیر دتوکل مقام هم پخپل ژوند کې په خدای(ج) باندې توکل په مسلمانانو کې عموماً او د صوفیانو په منځ کې په ځانګړې توګه ځای لري ځکه چې قرآنکریم فرمايي: ((*وعلی الله فلیتوکل المتکلون*)) یعنې یوازې په خدای پاک باندې توکل کوونکي باید توکل وکړي .

بل ځای بیا وايي: ((*ومن یتوکل علی الله فهو حسبه*)) یعنې هغه څوک چې په خدای پاک توکل وکړي هغه یې بس دی.

ابونصر سراج طوسي وايي: چې توکل په دریو ډولو دی:

لومړی دعامو موءمنانو توکل :

هغه داسې څرنګه چې ابوتراب نخشبي ویلي دي: ((توکل د خدای(ج) په بندګی کې دځان لا هو کولو ، او دهغه تر ربوبیت پورې دځان تړلو څخه عبارت دی چې انسان باید دهغه دبخښنې او عطا په انتظار کې وي که چیرته څه ورکړي دهغه شکر باسي او که څه ورنکړي صبر کوي او په تقدیر راضي کیږي.

ذوالنون مصري وايي: ((توکل د خپل نفس تدبیر پریښودو او دخپل قدرت او طاقت څخه د بیخې وتو څخه عبارت دی.

دوهم د خاصانو توکل :

هغه لکه څنګه چې ابولعباس بن عطا وايي: ((هغه څوک چې په خدای(ج) باندې له هغه څخه پرته د بل څه لپاره توکل وکړي ، ده په خپل توکل کې په خدای پاک توکل نه دی کړی. څو پورې چې په خدای(ج) باندې توکل خپله د خدای پاک په مرسته او د خدای(ج) له پاره ونه کړي . چې یوازې په دې وخت کې دی ویلې شي چې په خدای(ج) توکل لري .

دریم د خاصوالخاصو توکل:

شبلي د دوی دتوکل په هکله داسې وايي: ((توکل دې ته وايي چې ته د خدای پاک په وړاندې ځان هیڅ وبولې او یوازینی موجود درته الله پاک ښکاره شي .)) چې دا مرحله بیخې د فنا مرحله ده او په دې وخت کې توکل کوونکی خپل شخصیت او هویت له لاسه ورکوي .(۱)

دتوکل په هکله له صوفیانو څخه عجیبې او غریبې کیسې پاتې دي ، مثلاً : ابوحمزه خراساني داسې کیسه کوي :

((یوکال دحج په لورې وخوځیدم په لاره تلم یو ناڅاپه په یوه څاه (کوهي) کې ولویدم زړه مې راته وویل چې چیغې کړم چې څوک راخبر شي ، بیا مې زړه کې وویل چې نه ، قسم په خدای چې هیچاته نارې نه کړم ، دا خبره مې لا په زړه کې وه چې گورم دوه تنه دڅاه سرته راغلل او یو بل ته یې وویل چې راځه ددې څاه سر پټ کړو چې څوک په کې ونه غورزیږي ، همغه و چې دروي ، لرگي او نور لوازم یې راوړل او د څاه سر یې پټ کړ ، په دې وخت کې مې بیا وغوښتل چې نارې کړم ، بیا مې وویل چې هغه چاته باید نارې کړم چې له دوی څخه تاته نژدې دی او غلی شوم کله چې یو ه شیبه تیره شو ه یو شی مې ولید چې د څاه سر یې خلاص کړ او ښکته یې پښې راځوړندې کړې او آواز یې خوت نو زه یوه شوم چې ماته وایي چې لا س دې زما په پښو کې کلک کړه . په دې هکله رحمان بابا وایي:

توکل مې لاس پښې سره کړه په نکریزو چې په ځای یې کښینولی یم قرار

ما هم خپل لا سونه او منگولې پرې ښخې کړې او له څاه څخه یې راجگ کړم. (۲)

ستر شاعر خوشحال خان توکل داسې ستایي :

چې خبر په توکل دي — جز یې مه گڼه چې کل دي
خپل کاروسپاره و خدای ته — سبب مه پریږده خپل رای ته
اعتماد یې په کرم کړه — مه په مال مه په درم کړه
که وکیل که وسیله وي — که دې څه نوره هیله وي
که لښکر لري بې عده — مال و ملک لري بې حده
که دې توان د شجاعت وي — که تکیه کړی په ....
که سرې سبب کامیاب کا — کار مسبب الا سبا ب کا

که لری ته ډېر هنره — توکل به وي ورسره
ته خپل کار وخدای ته پریږده — توکل کوه مه ریږده (۱)

دولت لوڼي هم دتوکل په اړه ویلي دي :

کم همت نادان په رزق پسې پریشان دی — په رازق اعتماد نه کا بې یقین شه
د ازل په عهد واړه فرامـوش کـه — د زړه حب یې په فرزند په اسپ وزین شه

انتقاد : له صوفیانو سره شریعت دتوکل دا معنی نه مني چې دژوند له اسبابو سره ضدیت ولري یعنې توکل دې ته نه وایي چې سړی دې بیخې د دنیا کارو بار پریږدي او په یوه ګوښه کې دې ژوند غوره کړي .

ځینې صوفیان دتوکل په حقیقت او مانا نه دي پوهیدلي ، ځکه که چیرته دوی د توکل په معنا پوره پوهیدلي وای هیڅ وخت به یې د دنیا له کاروبار سره ضد نه ښوده.

د توکل مانا داده چې دسړي زړه په یوه وکیل ډاډه وي ا و کلک باور پرې ولري خو دا داسې مانا نه ورکوي چې سړی د دنیا په کاروبار پسې ځان ونه ښوروي

یوه ورځ یو سړی پیغمبر (ص) ته راغی او خپله اوښه یې له مسجد څخه د باندې پرته له دې چې وې تړي خوشې کړه او دی مسجد ته ورننوت ، پیغمبر (ص) ترې پوښتنه وکړه هغه سړي ورته په ځواب کې وویل: چې خوشې مې کړه او په خدای(ج) مې توکل وکړ . پیغمبر (ص) ورته وفرمایل: ګونډه یې کړه او نور توکل وکړه .(۲)

په دې پورته خبرې کې دې ته اشاره ده چې انسان ته ښایي له خپلې وسې او کوښښ څخه وروسته بیا دکار په انجام کې په لوی خدا ی(ج) توکل وکړي ا و په دې هکله دهر رنګ سبب او وسیلې پسې وګرځي .

هغه څوک څه ارزښت لري چې دهغه په خیال د توکل شرط دادی چې ټول کارونه دې خدای(ج) ته پریښودل شي ، انسان باید کسب او کار ونه کړي ، دسبا ورځې غم ونه خوري ، له مار ، لړم ، زمري ، لیوه څخه سړی باید ونه تښتي ، که چیرته ناروغ کیږي درمل دې ونه خوري ، دا خبرې ټولې خطا دي اوله شریعت څخه مخالفې دي .

که چیرته څوک خپل لا س ډوډۍ ته نه ور اوږدوي او خولې ته یې نه جګوي او وایي چې خدای(ج) دې ما له ډوډۍ پرته موړ کړي او په ما کې دې مړښت پیدا کړي یادې په خپله خوراک را په خوله کړي

(۱) خوشحال کلیات ، دانش خپرندویه ټولنه ، ۶۱۱ مخ
(۲) تلبیس ابلیس ، بن جوزي ، دبیروت چاپ ، ۳۱۲ مخ

اویا دا چې واده نه کوي او وایي چې خدای پاک دې بې له ښځې ما ته ځوی راکړي او داسې ګمان کوي چې دا توکل دی ، حال دا چې دا توکل نه دی بلکې حماقت دی . (۱)

دتصوف شپږم مقام قناعت

قناعت هم دتصوف او صوفیانو په منځ کې د ېر لوړ مقام او ارزښت لري. له پیغمبر (ص) څخه روایت دی :((قناعت داسې یوه خزانه ده چې پای نه لري .))

له ابوهريره (رض) څخه روايت دی چې پيغمبر (ص) ماته وويل: ((قناعت وکړه چې له ټولو څخه پرهيزګار او عابد شي ، خوشحاله ومسرور اوسه ، چې له ټولو څخه شکر کوونکی شي ، او هغه څه چې له ځان له پاره يې غواړې د نورو دپاره يې هم هيله کوه ، چې رښتيانی موءمن شي ، له ګاونډيانو سره ښه ګاونډيتوب کوه چې رښتينی مسلمان شي او ډېر مه خانده چې ډېره خندا زړه وژني .)) (٢)

ابوبکر مراغي وايي: هوښيار هغه څوک دی چې د دنيا دکارونو تدبير په قناعت سره وکړي .

له بايزيد څخه پوښتنه وشوه چې دا دومره لوړه درجه دې په څه وموندله ؟ هغه وويل: ((د دنيا اسباب مې راټول کړل او هغه مې د قناعت په رسۍ وتړل او درښتيا او صداقت په منجنيق (   ) کې مې کېښودل او د نا هيلۍ سمندر ته مې ورګذار کړل او کرار کرار په ارامه شوم .))

ذوالنون مصري وايي: ((قناعت به دې د زماني له اهل څخه بې پروا او په ټولو به دې لوړ کړي .)) (٣)

---

(١) تحفة السالکين ، تحقيقات خواجه محمد پارسا ، د دهلي چاپ ، ١٢٧ ــ ١٢٨ مخ

(٢) همدغه اثر ، ٢٢٧ ــ ٢٢٨ مخ

(٣) ترجمه رساله قشيريه ، ابوالقاسم عبدالکريم قشيري ، تهران ، ٢٢٠ ــ ٢٢٢ مخ

رحمان بابا د قناعت په هکله داسې ويلي دي:

په ښه خوي له بدخواهانو بې پروا يم   په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا يم
وهرچاته په خپل شکل څرګنديږم   آئينې غوندې بې رويه بې ريا يم
قناعت مې تر خرقې لاندې اطلس دی   پټ د درست جهان پاچا ظاهر ګدا يم
دغنچې په څير په سل ژبو خاموش يم   لکه بوي هسې په پټه خوله ګويا يم (١)

په همدې هکله بل ځای داسې وايي :

د قانع له قناعته صدقه شه   هم درهم و هم دینار ددې دنیا (۲)

په بل ځای کې بیا داسې وایي:

په دنیا کې که څه کار دی خو د دین دی   ددې کـا ر پـه کـنـنـده و افـریـن دی

چې تقوی او دیانـت یـې شـي پـه بـخـره   دهـغـو دسعـادت سـتـوری قـریـن دی
قناعت مې هسې خوند په خوله کې کیښود   چې وچ ټوک مې په دهن کې انګبین دی (۳)

په بل ځای کې له خدای (ج) څخه سوال کوي او وایي:

خدایه ګنج و قناعت رحمان ته ورکړې   چې بې ملکه بې حشمته دولتمند وي

---

(۱) درحمان بابا دیوان ، صبا خپرندویه ټولنه ، ۱۰۸ مخ

(۲) همدغه اثر ، ۶ مخ

(۳) همدغه اثر ، ۱۶۲ مخ

(٤) همدغه اثر ، ۲٤۳ مخ

بایزید روښان هم په خیرالبیان کې دقناعت په هکله داسې لیکلي دي : ((دما پـه ورکړه دې قناعت کا ، تل دې لیري او سې چې زیان وي د ایمان . . . . *یا موسی امن لم یصبر ببلا یې ولم یشکر بنعمای ومن لم یرض بقضای ولم تقنع بعطای فلیخرج عن تحت سمای فلیطلب رباً سوای ، ویلي دي سبحان .*)) (۱)

ژبـاړه : ای موسی ! څوک چې زما پـه ازمیښتونو صبر ونـه کړي او زمـا دنعمتونـو درناوي ونه کړي او زما په قضا اوقدر خوښ نه شي او زما پـه ورکـړه قناعـت ونـه کـړي نو زما د آسمانونو لاندې دې نه اوسي او ودې وځي او زما څخه پرته دځان له پـاره دې بل خدا ی ولټوي .

دقناعت په هکله دولت لواني داسې ویلي دي:

که قانع یي له مخلوقه طمع مه کړه   بې رازق به تا هیڅوک نه که خبر

قناعت تل باقي ګنج د پیغمبر دی   دقانع په نظر ګنج د سیم و زر هیڅ (۲)

په یوه بل ځای کې وایي:

چې په زړه مې د یقین ډیوه شوه بـلـه   دمخلوق له دره شوه دخواست پښه شله

قانعان به هیڅ ساعت درزق غم نه خوري   چې ضامن یې قادر خدای دی عزوجله(۳)

همدارنګه میرزا خان انصاري دقناعت په هکله داسې وایي:

درنځور زړګي علاج یې قناعت دی   ده یې دا طمع پلیته ورباندې کښیښې (٤)

او بیا په یوه بل ځای کې وایي:

---

(۱) میاروښان ، خیرالبیان ، دکابل چاپ ، ۱۲۲ مخ

(۲) او (۳) ددولت لواڼي دیوان ، پښتو ټولنه کابل ، ۲۰۱ مخ

عجب ګنج مې قناعت دی   چې پریشان خاطر ارام کړم

حمید بابا هم دقناعت په هکله له خدای (ج) څخه دارنګه غوښتنه کوي:

قـنـاعــت راتـه عطـا کـړی زمـا ربـه   ورک زما حرص و هوا کړی زما ربه

دا سرکښ نس مې سرکوزی کړي په صبر   راتـه ایـلـه دا بـلا کړی زما ربه

دم قـدم زـا سـیـده لـری پــه شـرعـه   له لـغـزشه مې نجا کړی زما ربه

په یوه ځای کې رحمان بابا قناعت ستایلي او دحرص غندنه یې په لاندې ډول کړی ده:

لوړه تنده نـه شته د قانع په قناعت کې   داکـیمیا کـه زده کا په خـرقـه کې امرا وي

هیچا سیر چشمي حاصله نه کړه په حرص کې   بلکه دقحطی په ملک که شاه وي هم ګدا وي

بـېِ خس و خـاشـاکه د آتش بقا په څه وي   آه و فـریـاد دواړه پــه مـقدار د تـمنـا وي

په همدې ډول رحمان بابا څوځایه دقناعت ښېښتن بډای او توانګر بللی دی او داسې یې ویلي دي:

چې کیما دقناعت یې په لاس کښېوځي   که ګدا وي دقارون په څیر توانګر شي

چې توانګر دقناعت په خزانه شي   بل توانګر په جهان نه شته توانګر دی

همدغه مطلب دولت لوانې په لاندې ډول بیان کړی دی ، او وایي:

چې قانع دقناعت ګنج که له لاسه   د دنیا اهل یې واړه خوشه چین شه

په لاندې بیت کې رحمان بابا قناعت له دین او حرص لـه دنیا سره تـشبه کړی دی او د دنیا طلب کوونکي یې بې وقوفان بللي دي :

واړه بې وقوف دي څوک چې دین په دنیا پلوري

ځــار شــه د هوا و هـوس خـیال تـر قـناعـتـه

خوشحال خان خټک هم په یوه شعر کې دنورو ښېزونو په ترڅ کې قناعت ډیر غوره بللی دی ، وایي :

هغه څه دی روغ صورت دی   چې بهتر تر سلطنت دی

د دنــیا دولــت کـه ښــه دی   تر دولت نه ښه عزت دی

چــې ډېـر ښــه دی تـر توقیره   یو صفت بل صداقت دی

چــې سرې له غمه خلا ص کا   هـغـه څه دی قناعت دی

پــه طاعـت کـه تـه لویي کړې   حبطه هغه طاعــت دی

چې فـايده لري بې شماره   هغه څه دی مصلحت دی

پـه مـنـت چې ورکـول کـا   هـغـه کـله سخاوت دی

کـه دوزخ دی پـه دنـا کې   د ناپوه سره صحبت دی

خپل نـيت ښه لره خوشحاله !

که څه ښه دی خو ښه نيت دی

دتصوف اووم مقام رضا

کله چې يوصوفي له توبې وروسته د ورع مقام ته راځي او هغه پخوي او بيا دزهد لا ره نيسي تر دې چې دزهد په مقام کې دژوند ټول کړاوونه زغمي او دهيڅ څيز پروا نه کوي ، يوازې په خدای(ج) توکل کوي ا و توکل په مقام کې ځان پخوي ، وروسته بيا دژوند په ډګر کې په قوت لا يموت قناعت کوي تر دې چې په پای کې د خدای پاک دقضا اوتقدير په مقابل کې خپلې انساني خدای وربښلی استعداد پرېږدي او د خدای (ج) په تقدير باندې هر څه چې وي ، د زړه له کومې خوښ او راضي وي .

((د رضا په هکله د خراسانيانو او عراقيانو په منځ کې اختلا ف شته . خراسانيان وايي چې رضا د تصوف له مقاماتو څخه ده او د رضا واقعي حقيقت ا و رښيتنی مانا داده چې انسان دتوکل او په خدای باندې د باور ا و ډاډ وروستي پړاو ته رسيدلی وي نو له دې کبله رضا په خپله د انسان په وسه او توان کې ده ، دی کولي شي په خپل

نفس داسې حال رامنځته کړي چې دهغه په مرسته د طبیعت د ټولو پیښو په وړاندې خوشــحاله او خنــدان وي .   خـــو عراقیان وايي چې رضا له مقاماتو څخه نه ده بلکې د احوالو له جملې څخه ده او انسان نه شي کولی چې هغه په خپل اختیار او کسب لاسته راوړي او په زړه کې داسې حالت رامنځته کړي چې دهغې په مرسته په هرې پیښې خوښ اوسي او په زړه کې یې کومه کرکه پیدا نه شي ، خو امکان لري چې دا دواړه مسلکونه سره پخلا شي او یو شان نظر ته سره ورسیږي او داسې وویل شي چې د خدای(ج) د رضا لومړۍ مرحله کیدای شي چې انسان په خپل کسب ا و اختیار حاصله کړي چې دا د مقاماتو له ډلې څخه وشمیرل شي خو د رضا وروستنی پړاو چې هلته انسان خپله کومه اراده او خوښه نه لري بلکې دده اراده د خدای پاک د ارادې بیخې تابع ګرځیدلی وي چې دا د احوالو له جملې څخه دی او د بنده په واک او اختیار کې نه دی .)) (۱)

ابوالقاسم عبدالکریم القشیري ، رساله قشیریه ، دتهران چاپ ، ۲۹۵ ــ ۲۹۶ مخونه

ابو نصر سراج طوسي د رضا مقام په دریو برخو ویشي ا و وايي : ((د رضا اهل درې ډلې دي :

لومړۍ: هغه خلک دي چې دناوړو پیښو په مقابل کې جزع و فزع زګیروي او نالښت نه کوي بلکې د سختیو او تکلیفونو ، محرومیت په وړاندې په دې ډول ډاډه وي لکه څرنګه چې د راحت ، آرامتیا او ورکړې په وخت کې خوشحال او خوښ وي او له دې رضا څخه خوند اخلي ، او ویني یې .

دویم: هغه کسان دي چې هرڅه د خدای(ج) په رضا کې ګوري او خپله رضا یې بیخې له یاده وتلې وي او نه له هغې څخه کوم خوند اخلي نو دوی ته رنځ ، تکلیف ، کړاو ، ورکړه ، بخښنه ، د روزي پراخوالی ټول په یو لړ کې بریښي او کوم توپیر ورته نه لري او د دوی وروستنۍ هیله د خدای پاک د رضا حاصلول دي .

دریم: دریمه ډله هغه ده چې له دې څخه یې هم تیری کړی وي ، هغوی له خپلې خوښې او رضایت څخه خو تېر ، تېر دي حتی له دې څخه هم تېر دي چې خدای(ج)

دې له دوی څخه راضي شي ، بلکې دوی وایي چې مونږ په هغه څه خوښ یو چې زمونږ له موجودیت او منځته راتګ څخه تر مخه د خدای (ج) رضا او خوښه وه. نودلته نه زمونږ رضا مطلب دی او نه دا چې خدای دې له مونږ څخه راضي شي ، بلکې مطلب دا دی چې څرنګه د خدای پاک خپله خوښه وي هغه زمونږ مقصد دی او بس . **جنید** وایي: رضا دې ته وایي چې سړی له خپله واکه تیر شي . **ذوالنون مصري** وایي : ((رضا دې ته وایي چې د تقدیر په حکم د سړي زړه خوښ وي.)) (۱)

---

(۱) ابي نصر سراج الطوسي ، اللمع ، دمصر او بغداد چاپ ، ۸۰ـ۸۱ مخونه

رابعه بلخي وایي: ((رضادې ته وایي چې انسان په محنت او سختیو داسې خوښ وي لکه څرنګه چې په ورکړه او نعمت خوښیږي.))

ذوالنون مصري وایي: ((رضا درې نښې لري :

۱ ـ دا چې انسان له خپل اختیار څخه په تقدیرباندې له خبرید و نه مخکې لاس واخلي.

۲ ـ له قضا څخه وروسته کوم تریخوالی احساس نه کړي.

۳ ـ دا چې د محنت په وخت کې په شوق او ذوق کې وي.)) (۱)

رحمان بابا وایي:

که قاصد یې د مقصود اواره کړه زیان او سود
هرچې درشي ستا په مخ کې واړه ګڼه بهبود
هرچې وي سیوا له خدایه واړه ګڼه نابود
رضا پاسله وقضا ته مدام خوښ اوسه خوشنود

هـراسباب د ښـو د بـد و   مـهـيا دی هـم مـوجـود

ثوسپند نه شي په اور کې   نـه وي خوند او بوی د عود (۲)

په يوه بل ځای کې د خدای پاک رضا ته ځان تسليمول د خوشحاليو د راتګ لامل

---

(۱) ابوالقاسم، عبدالکريم، رساله قشيريه، د تهران چاپ، ۲۹۹ مخ

(۲) رحمان بابا، ديوان، پښتو ټولنه، ۱۳۵٦ هـ ش، ٤۷ مخ

بولي، او وايي:

هـر چـې خپله رضا پـاسلي و قضا تـه

که هر ثو په ځان ناخوښ وي خوښ خرم شي

همدارنګه په يوه بل ځای کې وايي چې د رضا په وړاندې د پالبين (پال ليدونکي) پال هيڅ ګټه نه لري:

چې د خدای رضا شي پيښه   رمـل پـاتـې د رمـال شـــي

همدغه مطلب يې په يوه غزله کې بيا داسې بيان کړی دی:

په هر ثه چې د صاحب د زړه رضا شي   په بـنـده کـه نـــاروا دی هـم روا دی

خواه ناخواه که يې رضاوي او که نه وي   د قـسـمـت رسـد رضـا او نارضـادی

ځـان جـهـان سپـارلـی بـويـه و هغه ته   چې يې حکم جاري شوي په هر چادی

د هرچا پـه لاس چې حکم حاکم ورکا   جـهـان واړه د هـغـه پـه مدعـا دی

چې مولا ورسره مل نه وي رحمانه

که لښکرې ورسره وي یک تنها دی (۱)

موشګاف او نازکخیال شاعر حمید بابا د خدای (ج) د رضا په اړه داسې ویلي دي:

که رضا دا ستا په سر و په مال مومم زر مې سازه دا سودا کړئ زما ربه

هرچې ستا، ستا د رسول په کې مرضي وي هغه کار شغل زما کړئ زما ربه

---

(۱) همدغه اثر، ۱۸۲ مخ

چې دا ستا، ستا د رسول ډېره مرضي وي هم هغه زما روزګار کړئ زما ربه

د پښتو ادب پوهاند او ستر شاعر خوشحال خان خټک رضا داسې ستایي:

رضا څه ده خوشنودي ده په کې ډېره بهبودي ده

چې قضا درباندې راشي په قضا دې رضا ستا شي

که دې سر ځي که دې مال ځي په رضا د ذوالجلال ځي

که قضا وته تسلیم شي په بلا کې به بې بیم شي

بختور هغه سړي دي چې د خدای په کړه راضي دي

رضي الله عنهم ګوره په رضا کې ته ای وروره

په قضا که ستا رضا شي خدای به هم راضي له تا شي

د خدای حکم به نور نه شي

چې یې حکم هغه وشي (۱)

(۱) خوشحال کلیات، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸٤ هش، ٦۱۰ مخ

تصوفي احوال

دعرفان او تصوف دلویې لارې سر، دسالک او صوفي له خپلې ارادې څخه عبارت دی او هغه څوک چې غواړي دا لویه لار ووهي، دی باید تر هرڅه دمخه له ناوړو کړو وړو څخه لاس واخلي او په کلک عزم او ټینګه اراده دې ددې لارې تګ ته ملا وتړي. له دې وروسته بیا هغه ته ښایي چې خپل نفس او روح د تصوف دنورو مقاماتو په ورسیدو تزکیه او سوچه کړي تر دې چې دخپل روح له فضا څخه له خدای پاک څخه پرته ټول شیان لرې کړي او دهغو مینه له زړه څخه وباسي او په پای کې خپلې ناوړې هیلې او غوښتنې (نفس اماره) د عقل، وجدان او پوهې (نفس مطمئنه) تر اغیزې لاندې راولي او خپل روح او نفس د خدای پاک د پیژندنې لپاره د هندارې په څیر روڼ او صاف کړي.

هغه وخت چې دده اراده دنفس او روح دتصفیې په مرسته پخه شي او دده روح په عملي توګه دې مرحلې ته ورسیږي چې کله کله د الله(ج) له انوارو او پلوشو څخه خوند واخیستلی شي، دلته ویلی شو چې دصوفي په زړه داحوالو دبهیر سریزه پیل شوه او همدغه پیښه د حال د پیدا ایښت نښانه ده. (۱)

په عملي تصوف کې تر مقاماتو وروسته دا احوال را ځي: ۱ـ د مراقبه یادزړه څارنه، ۲ـ قرب یا خدای(ج) ته نږدیوالي، ۳ـ محبت، ٤ـ خوف او ویره، ٥ـ

هیله او رجا ، ٦ ـ شوق ، ٧ ـ ډاډ یا آنس ، ٨ ـ لیدنه یا مشاهده ، ٩ ـ باور او یقین . ددې ټولو په سر کې د صوفي په زړه کې د خپل زړه څارنه او مراقبه پیدا کیږي.

(١) محمد تقي ، جعفري ، تفسیر ، نقد وتحلیل مثنوي ، د حیدرآباد چاپ ، ٦٣١ مخ

١ ـ دزړه مراقبت او څارنه :

صوفي په دې پوهیږي چې هغه احساسات او عاطفې او نور داسې شیان چې دده په زړه کې تیریږي هغه ټول دخدای په علم او ارادې دي نو له دې کبله د خپل زړه ټول خاطرات په نظر کې نیسي او له شریعت سره سم باید عمل وکړي . د زړه دڅارنې او مراقبې دپاره صوفیان په دریو ډلو ویشل شوي دي:

لومړي: هغه ډله چې د هغو په باب حسن بن علي دامغاني داسې ویلي دي: ((دا ډله صوفیان باور لري او پوهیږي چې د دوی په اسرارو باندې خدای (ج) خبر او په زړونو یې پوره پوهه لري.))

هغه څوک چې په دې ډول باور او عقیده لري هرومرو خپل زړه او خپلو کړو وړو ته په کلکه پاملرنه کوي.

دویم : ددې ډلې په هکله احمد بن عطا داسې وایي: ((ستاسې له ډلې څخه ډېر ښه مجاهده کوونکی هغه څوک دی چې د حق پاملرنه دحق په مرسته په داسې حال کې وکړي چې حق کې فاني او په خپلو ټولو کړو وړو کې د محمد صلی الله علیه وسلم تابع وي .))

دریيم: دا هغه ډله ده چې هغوي له خدای پاک څخه هیله کوي چې د دوی کارونه په خپله خوښه څرنګه یې چې غوښتي وي سم او سمبال کړي ، دې ډلې صوفیانو بیخې له

خپلې ارادې ، واک او اختیار څخه لا س په سر کړی او ټوله پاملرنه یې د خدای پاک ارادې ته ده.)) (١)

دا ډله صوفیان د خپل زړه د څارنې او خپلو کړو وړو ته د پاملرنې په هکله تر حده

---

(١) ابي نصر طوسي ، اللمع ، دمصر یا بغداد چاپ ، ١٩٦٠ ع کال ، ٨٢ـ٨٣ مخونه

تیر شوي تر دې چې هغوي خپل ځان ته ددې حق نه ورکوي چې حتی په خپل اختیار دې په زړونو کې څه تیر کړي په دې توګه یې ځان یو روحي جبر ته تسلیم کړی .

رحمان بابا د خدای پاک په یاد د زړه د روښانتیا په هکله داسې ویلي دي:

هغه زړه چې خدای روښان کا جام د جم شي

په دا جام ورښکاره تمام عالم شي

په آدم کې د حیوان خویونه هم شته

بیا یې هله آدم بوله چې آدم شي

چې خویونه د چارپایو په کې نه وي

سر یتوب په سړي هله مسلم شي

هر چې خپله رضا پاسلوي قضا ته

که هر څو په ځان ناخوښ وي خوښ خرم شي(١)

په یوه بل ځای کې خدای پاک ته په خپل زړه کې د ځای ورکولو په بدله کې له خپل سر او مال څخه ځاریږي (تیریږي) او داسې وایي:

چې یې نقش په زړه خیال شي د آشنا صدقه یې سر و مال شي د آشنا

خوشحالي زما دزړه به هغه دم وي چې آشنا په تیغ حلال شي د آشنا

خوشحالي زما دزړه به هغه دم وي په هر دم چې زړه خوشحال شي د آشنا

(۱) رحمان بابا دیوان ، دپیښور چاپ ، ۹۱ مخ

زرغونه کانـدې دانـه زما دعـیـش　　چې په زړه مې زرغون خیال شي دآشنا

درحمان نظر په هیچا باندې نه دی

چې نظر یې په جمال شي د آشنا (۱)

په یوه بله غزله کې رحمان بابا خپل زړه د خدای (ج) پـه ذکـر (یـادولو) خوښ او خرم ثرګندوي او خپله حقیقي مینه داسې تمثیلوي:

زړه مې ستـا پـه فکـر ، ذکر ګلستـان دی　　نن مې سـتـا لـه غمه پـاڼه د خزان دی

ستـا لـه هجره پـه زړه هسې بهره مـند یم　　چې په سترګو کې مې جوړ رود روان دی

ستـا کـتـو مې عـجب زخم پـه زړه وکـړو　　چې هم ويني ترې بهیږي هم خندان دی

هسې رنګ مې د خپل زړه له وینو واخیست　　چې ځان درست راته په شکل دجانان دی

بیا دخپل سوي زړه کیسه داسې کوي ، او وایي:

هغه زړه چې ستا دعشق په اور کباب دی

کـه مـرهـم وربانـدې کیـږدي ډیر ثواب دی

حـجـابـونـه لـه اغـیارو مـنـاسـب دي

دیـارانـو پـه یـارۍ کـې څـه حـجـاب دی

همدارنګه په یوه بل ځای کې وایي:

که مې زړه له غمه وچوي راته وايي　　غم د هجـر دغه مه ګڼه لا نور دی

---

(۱) رحمان بابا دیوان، دپیښور چاپ.

داجهان نه دچاخپل دی نه به یې خپل شي

چاپه خپله رضا پرېښوه چا په زور دی

میرزا خان انصاري هم د خدای (ج) په یاد باندې د زړه د بسیا کیدو او روښانیدو په اړه داسې ویلي دي:

په هرزړه چې دآشنا دباد ګذر شي　　په یقین له غیره خویه په حذر شي

د دانا زړګي عجیبه روښنایي ده　　دآسمان د ځمکې مخ پرې منور شي

په تحقیق به ترکماله ورسیږي　　چې په دالا ریې دزړه په پښې ګذر شي

په یوه بل ځای کې بیا همدا میرزا خان زړه د یوې کروندې سره تشبه کوي او په هغې کې د ښو خویونو او ناوړه اخلاقو استعداد ویني، وایي:

دغه زړه د سړي ځای دی د کرلې

پرې کرې ځینې سموم ځینې دوا

په یوه بل ځای کې یې داسې ویلي دي:

ستا که ډار شي په وجود کې له مواسه　　تل و زړه ته پهره دار شه له وسواسه

ملا دنفس په میرخي وتړه استواره　　په نرمی به سود یونه سې له خناسه

بیا داسې وایي:

چې په زړه باندې چراغ دعقل نه وي

د نــادانو نــاپــوهــي ده غــوا

همدارنګه دا یې هم په یوه ځای کې ویلي دي:

ددې روح لـه روښـنـايي خبـر نه شوی

ای !دزړه په غوږو کوڼ په سترګو کوره

په پورته ذکر شوو ټولو اشعارو کې د زړه بېلا بېل حالا تو ښارنه هغې ته پاملرنه لـه ورایه څرګندیږي .

۲ ـ خدای (ج) ته د نزدیوالي حال:

کله چې صوفي خپل زړه ښاري او ډېره کلکه پاملرنه کوي چې لـه ناوړه کار او ناوړو هیلو څخه ځان وساتي او تل یې د خدای پاک پـه لوري هڅه وي ، تر دې چې هغه لـه ټولو شیانو څخه ځان ته نږدې بولي او په دې باب د قرآنکریم پـه دې آیاتونو استناد کو ي چې: ((*نحن اقرب الیه من حبل الورید*)) یعنې زه هغه ((انسان)) تـه دهغه لـه شارګ څخه ورنږدې یم .

یا : ((*و نحن اقرب الیه منکم ولا کن لا تبصرون*)) یعنې زه هغه ((رنځور)) له تاسې څخه ډېر ورنـزدې یم خو تاسې مې نه وینی .

پـه تصوف کې خدای(ج) تـه د نـزدې والي مانا دا ده چې دصوفي پـه زړه کې داسې نښانې او علا مې تیریږي او پیدا کیږي چې ورځ پـه ورځ دهغـه تلوسه د خدای (ج) پـه لوري زیاتوي ، چې پـه نتیجه کې تـل دخدای (ج) پـه یادونو بسیا او د هغـه پالنـه او ستاینه یې بیخي خوی او خاصیت ګرځي ، او صوفیان ددې حال لـه پلوه بیا هم پـه درې ډلو ویشل شوي دي :

لـومړی: هغـه صوفیان دي چې تـل د خدای (ج) پـه عبادت مشغول ، او خپـل ځانونـه دهغـه قدرت او ارادې (شریعي ارادې) تـه پـه هر حال سپاري او خدای پـاک ځان تـه نـزدې بولي .

دويم: هغه ډله صوفيان دي چې په هر څيز کې خدای (ج) ويني او له هغه څخه هيڅ شی دوی ته نژدې نه ښکاري .

عامربن قيس ددې ډلې په استازيتوب داسې وايي: ((هر څيز ته چې وګورم او نظر ورته کوم له هر څه نه ماته خدای پاک نژدې برېښي. (۱)

درېيم: له دې ډلې څخه يو تن يعقوب السوسي دا نژدې والی تمثيلوي او وايي:

((څو پورې چې صوفي د نژدېوالي احساس کوي ، تر دې وختـه لا د قرب درجې تـه نه دی رسيدلی مګر هغه وخت چې په ده کې دخدای پاک د نژدېکت پواسطه له هغه څخه دقرب او نژدېوالي خاطره محوه شي او له يادہ يې ووځي. نو کله چې دهغه څخه د خدای (ج) د نژدېوالي احساس محوه ، او ټول دهغه د نژدېوالي له امله په هغه بسيا او مشغول شي ، يوازې دې ته رښتيانی قرب او نژديتوب وايي.)) (۲)

له ((رويم)) څخه پوښتنه وشوه چې د خدای (ج) د قرب مانا څه ده ؟ هغه وويل: ((دژوند ټول موانع او عوارض له خپلې مخې لرې کول ، دخدای (ج) د نـژديوالي مانا ده .)) (۳)

عبدالقادر جيلانی (غوث الاعظم) د خدای (ج) دقرب په هکله داسې وايي:

((ته به له دوو حالتونو خالي نه يې ، يا داچې د خدای (ج) څخه به لرې يې او يا به ورنژدې ، که چيرته له خدای (ج) څخه لرې يې نو د څه لپاره ناست يې او څنګه ددې

---

(۱) ابي نصر طوسي ، اللمع ، دمصر او بغداد چاپ ، ۸۷ مخ

(۲) همدغه اثر ، ۸۴ـ ۸۵ مخونه

(۳) دخواجه محمد پارسا تحقيقات ، تحفة السالکين ، ددهلي چاپ ، ۲۴۷ مخ

لوېي نصيبې په ګټلو کې لټې کوي او په دې نعمت پسې نه ګرځي ، ژر شه جګ شه دهغه په خوا په دوو وزرونو وروالوزه ، يو وزر د دنيادلذتونو له پرېښودلو څخه عبارت دی ، حرام او حلا ل ټول پرېږده او خوب ، راحت ، کرار تيا (استراحت) په ځان ودروه . او بل وزر له دې څخه عبارت دی چې په ځان باندې تکليفونه ، کړاوونه ، سختې او ربړونه راوله او ډېرو مشکلاتو ، رياضت او زحمت ته اوږه ورکړه ،له خلکو ځان ګوښه او له خپلو هيلو او ارادې څخه که د دنيا په باب وي او که د اخرت ، ځان خلا ص کړه تر څو حق ته ورسيږې او وکولې شې چې هغه ته ورنژدې شې ، په دې وخت کې هر څه چې غواړې او هر رنګه (شرعي) هيلې چې لرې ټولې به پوره او يو برابر شي او لوې کرامت به دې په برخه شي .)) (۱)

رحمان بابا د خدای پاک قرب او نږدېوالي ته داسې تلوسه لري ، وايي:

کـه مـې وشـي لــه دلـبـره مــلا قـــات   پابه نه څم له دې دره پـه حـيات

پس له دې مې دې استوګنه خدای نصيب کا   په دادر کې که حيات وي که ممات

ښايي دا که زه خپـل يار وته سـجـده کـړم   هـغـه يـار زما قبله دی د حيات (۲)

په بل ځای کې د خدای (ج) د وصال دا رنګه ستاينه کوي:

زه بلبل ستا دوصال يم بوستان څه دی   ستا دوصل په نسبت ګلستان څه دی

چې اشـنا شـي سـتـا لـه دره لـه ديواره   انتظار يې په روضه د رضوان څه دی

چې روزي يې شهادت شي ستا له تيغه   احتياج يې په چشمه د حيوان څه دی (۳)

---

(۱) عبدالقادر ، جيلا ني ، فتوح الغيب ، د نوالکشور چاپ ، ۱۷۹ ــ ۱۸۰ مخونه

(۲) رحمان بابا ، ديوان ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۶ هـ، ش ، ۴۱ مخ

(۳) همدغه اثر ، ۲۰۲ مخ

همدارنګه روښاني شاعر ارزاني هم د قربت په هکله داسې ويلي دي:

قـربـت يې نـزديـكـي ده   په وصلت کې لا دويي ده

په وحدت کې دويي نه شته   سـکونـت کل نيک خويي ده (۱)

او په يو بل ځای کې بيا وايي:

تر معرفت يې لوی قربت دی   دا قـربت پـه ډېر غـربت دی

لـه خـپـل ربـه بـه اشـنـا شـي   چې اشنا په خپل قربت دی

بل روښاني شاعر دولت لواڼی هم د قربت په هکله داسې ويلي دي:

دقـربت ذکر مـقـام د سـامعـان دی   پوهيده پـه تسبيحات او اوازونه

بې مثلي عجب اواز په زيرو بم کا   دا افکار لکه سرود اشيا تارونه

نوميالی روښاني شاعر ميرزاخان انصاري د وروستي ډلې صوفيانو قربت پـه يـو لنډ بيت کې داسې بيانوي:

زه وتاوته نزدې يم   بيا له تا په تا مستور (۲)

---

(۱) عبدالحی ، حبيبي ، دپښتو ادبياتو تاريخ ، پښتو ټولنه ، ۱۳۴۲ هـ ش ، ۳۴۰ـ ۳۴۹ مخونه

(۲) ميرزاخان انصاري ، ديوان ، دپيښور چاپ ، ۲۵۰ مخ

۳ ـ د محبت حال:

کله چې صوفي خپل زړه تر سختې څارنې لاندې ونیسي او تر ټولو شیانو څخه ورته خدای پاک نژدې ښکاري او د هغه جلال ، عظمت ، قدرت ، علم مهر او ترحم ته ځیر شي ، له یوې خوا د هغه په زړه کې ویره او له بلې خوا یې له خدای پاک سره مینه او محبت پیدا کیږي.

د محبت په هکله په قرانکریم کې ډېر آیتونه او همدارنګه په دې اړه ډېر نبوي احادیث شته ، مثلاً: ((فسوف یاءتی الله بقوم یحبهم و یحبونهم)) یعنې ژر دی چې الله پاک به داسې قوم رامنځته کړي چې دی به محبت ورسره لري او هغوی به له ده سره محبت لري.

یادا چې : ((قل ان کنتم تحبون الله فاتبعو ني یحببکم الله.)) یعنې ورته ووایه ! (ای پیغمبره) که تاسې له خدای (ج) سره مینه او محبت لرئ زما پیروي وکړئ ، چې خدای مینه او محبت درسره وکړي.

یا دا چې: ((یحبونهم کحب الله والذین امنو ا اشد حباً الله.)) یعنې (کافران) له خپلو بتانو سره داسې مینه لکه له خدای (ج) سره او هغه کسان چې موءمنان او باور لرونکي دي له خدای (ج) سره زیاته مینه او محبت لري .

په لومړي آیت کې یې خپل محبت تر مخه ذکر کړ او په دوهم کې یې د دوی محبت اول راوړ او په دریم کې یې یوازې د دوی (انسانانو) محبت څخه یادونه وکړه.

د ابي نصر طوسي له نظره صوفیان بیاهم په دریو ډلو ویشل شوي دي:

۱ ـ د لومړنیو مراحلو مریدان او حتی د عامو خلکو ډله:

هغه دا چې له هغوي سره د خدای پاک د ښیګڼو او مهربانیو په مقابل کې مینه او محبت پیدا کیږي .

سمنون ددې خلکو د مینې او محبت د رښتیا والي نښانه داسې بیانوي :((د تل لپاره باید دا مینه وپايي او يادونه يې وکړي څکه څوک چې له کوم شي سره محبت لري ، هغه بیا زیات او ډېر یادوي .))

۲ ـ دویمه ډله: داچې کله دا ډله د الله تعالی استغنا ، جلا ل و عظمت ، علم او قدرت ته ځیر شي هغه ته په خپله خوښه ځان سپاري او په مقابل کې یې مینه او محبت پیدا کیږي ، چې دا د رښتینو او محققینو محبت دی.

ابراهیم خواص څخه ددې ډلې پوښتنه وشو ه ، هغې داسې وویل :((محبت د خپلې ارادې محوه کول ، او د خپلو شخصي صفتونو سوزول دي.))

۳ ـ دریمه ډله: دهغو عارفانو ډله ده چې دوی دخدای (ج) په قدیم محبت باندې چې هیڅ تمه په کې نه وه او پکې نه شته ، پوهیدلي دي ، له دې کبله دوی هم له هغه سره بې له کومې تمې مینه او محبت کوي.

ذوالنون مصري څخه پوښتنه وشوه ، چې له خدای پاک سره سوچه او خالصه مینه کومه ده ؟ هغه وویل: له خدای (ج) سره سوچه او خالصه مینه دا ده چې مینه نور بیخې له زړه او اندامو څخه ووځي ، تر دې چې په هغه کې هیڅ پاتې نه شي ، او د خدای (ج) په خوښې د خدای د پاره کار کوي. یوازې همدغسې انسان د خدای (ج) رښتینی مین دی.

له دې خبرې څخه دهغه مطلب دادی چې له خدای پاک سره د تعلقاتو په منځ کې باید هیڅ کوم مادي غرض نه وي او نه جسدي ګټه ، او د هغه اړیکې باید د روحي پاکۍ او تزکیې په غرض استخدام شي.

دمحبت په هکله له جنید څخه پوښتنه وشوه ، هغه داسې وویل :((محبت دې ته وایي چې په محبت کې دمحبوب صفتونه او خویونه پریوزي.)) (۱)

---

(۱) ابي نصر طوسي ، اللمع ، دمصر او بغداد چاپ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۸۸ مخونه

مولانا جلا الدین بلخي وایي: په ادمي کې عشق ، لټه ، یو تلوسه ، غوښتنه او یوه تقاضا شته دهغه په خټه کې مینه ایښودل شوي ، که سل زره عالمه دده مال او ملک

شي ، بيا هم نه ارامیږي ، انسان په هر کار او پیشه ، صنعت او د علم ، پوهې په زده کړې کې زیار باسي او د منصب د لاسته راوړلو په کار کې هلې ځلې کوي او هیڅ نه کراریږي ، ځکه هغه څه چې هغه يې غواړي ، او لا لهانده ورپسې ګرځي ، لاس ته نه ورځي ، او زړه يوازې په خپل معشوق او محبوب ارامیږي ځکه هغه ته دل آرام وايي (۱).

د خدای پاک د مینې په باب په پښتو ادب کې د شیخ متي شعرونه (چې هغه د ۶۲۳ څخه تر ۶۸۸ هـ کلونو پورې ژوند کاوه) د یادونې وړ دي ، دې پیاوړي عارف د ((خدای مینه)) په نامه یو کتاب هم لیکلی دی چې دبیلګې په ډول دده دا لاندې شعرونه رانقلوو . دا شعرونه د تصوف په مغز ځرخي او ډېرو ژورو مسایلو ته اشاره کوي او په ځانګړې توګه د خدای (ج) له مینې څخه یادونه کوي :

په لو یو غرو هم په دښتو کې　　　په لوی سهار په نیمو شپو کې

په غاړه ږغ او په شپیلکو کې　　　یاد ویر ژلو په شپیلو کې

ټول ستا دیادناري سورې دي　　　دا ستا دمینې ننداري دي

جنډی زرغون که په بیدیادی　　　د بر بڼ خواته په خندا دی

ترنک چې خړ دی په ژړا دی　　　دا ټول اغیز دمینې ستا دی

ټوله ښکلا ده ستا له لاسه

ای ! دپاسوالو پاسه پاسه

---

(۱) مولا نا جلا الدین بلخي ، فیه مافیه ، اعظم ګړی معارف مطبعه ، ۶۹ـ ۷۰ مخ

که لمر روښانه مخ یې سپین دی　　　یا د سپوږمیه تندی ورین دی

که غر دی ښکلی پرتمین دی　　　لکه هنداره مخ د سین دی

ستا دښکلا دا پلوشه ده

دا يې يو سپکه ننداره ده

دلته لوی غرونه زرغونيږي　　د ژوند ورمې پکې چليږي

بوراوې شاوخوا کړيږي　　سترګې ليدوته يې هيښيږي

لويه خاونده ټوله ته يې

تل دنړۍ په ښکليده يې

خاونده ښکلی ستا جمال دی　　ښکاره يې لور په لور کمال دی

که ورځ که شپه که پيړۍ کال دی　　ستاد قدرت کمکۍ مثال دی

ستا دلورونو يوه رڼا ده

دلته چې جوړه تماشاده

زړه مې دا ستا دمينې کور دی　　سوی د عشق په سوزند اور دی

رپ يې وتاته ستا په لور دی　　بې له دې هيڅ دی ورک يې پلور دی

ستا دجمال په ليدو ښاد دی

که نه وي دغه نور برباد دی (۱)

---

(۱) عبدالحي ، حبيبي ، پښتوادبياتو تاريخ ، دوهم ټوک ، پښتو ټولنه ، کابل ، ۱۳٤۲ هـ کال ، ۱٦٦ مخ

رحمان بابا په خپل تصوفي ذوق د الله پاک د مينې په هکله داسې وايي:

په هر زړه چې ديار مينه شي غالبه　　بله مينه يې هيڅ نه وي مناسبه

نوري واړه مرتبې به ورته هيڅ شي　　که خبر شي څوک له هسې مراتبه

لیاقت یې هر وګړي څخه نه شته   عاشقي یوه پایه ده عجایبه (۱)

په دې څو بیتونو کې رحمان بابا د خدای (ج) مینه له بل هر څیز څخه غوره ګڼي او د مینې د حال مرتبه له بلې هرې مرتبې څخه لوړه بولي ، خو دده له نظره په دې خبرې یوازې هغه کسان پوهیږي چې د مینې د حال له مرتبې څخه خبر وي ، او هر څوک هم دې مرتبې ته د رسیدلو وړ نه بولي ، او د مینې او عشق او هغه هم حقیقي عشق هڅه او دعوه دده له نظره د هر چا کار نه دی.

رحمان بابا د نورو صوفیانو په څیر د خدای د مینې د حال ، حاصلولو په صورت کې له نور هر څه څخه لاس اخلي او دهغو محبت او مینه له زړه څخه باسي او د خدای پاک د مینې د دعوی په صورت کې له نورو څیزونو سره مینه رواء نه بولي ، لکه چې وایي:

که زما مینه په تا ده خطا نه ده   که بې تا ده ناروا ده رواء نه ده

څوک چې بې د تا له مخه بل ته ګوري   آینه یې نا صفا ده صفا نه ده

هغه تیر شو چې مې مینه په غلا غلا کړه   اوس په درست جهان رسوا ده په غلا نه ده

معشوقه که دخپل سر په بها مومې

و رحمان وته ویړیا ده بها نه ده

---

(۱) او (۲) رحمان بابا ، دیوان ، مرتب محمد عارف ، غروال ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵ هش کال ، ۱۳۱ ، ۱۴۰مخونه

دخدای (ج) د مینې په هکله رحمان بابا ډېر شعرونه لري چې هغه کله ښکاره دحقیقي عشق په بڼه او کله کله یې دمجازي عشق او مینې په څیره تمثیل کړي دي.

همدارنګه میرزا خان انصاري د خدای (ج) دمینې په هکله داسې ویلي دي:

زه څرګند دمحبت په بنه بنیاد یم   له نیستیه هم په دا هستی آباد یم

په ازل مې دا اقرار په ژبه وکړ   تر ابده وفادار په خپل میعاد یم (۱)

په دې شعر کې میرزاخان انصاري دا په ګوته کړی چې دخدای پاک مینه او محبت دانسان په ختته کې اخښل شوی او همدارنګه دانسان پیدا ایښت دده له نظره دمینې او محبت په غرض و .

نوداچې دانسان په ختته اوفطرت کې لا له همغه پخوا څخه لکه چې مخکې جلا الدین بلخي وویل ، دخدای (ج) مینه ایښودل شوی ، میرزاخان انصاري تر ابده پورې په همدې مینې باندې د وفا او پاتي کیدو وعده ورکوي ، ځکه چې دی په همدغه مینه موجود دی او په همدغه مینه پایي :

دبلبل چې آشنایي شوه له سمنه ددې ګل په مینه راغی له چمنه

دا تمام صورت دزړه په رضا درومي او د زړه سفر دسترګو له روزنه (۲)

---

(۱) میرزاخان ، انصاري ، دیوان ، دپیښور چاپ ، ۱۵۸ مخ

(۲) همدغه اثر ، ۱٦٤ مخ

٤ ـ دوېرې او خوف حال:

دمخه مو وویل چې د خدای (ج) دنزدېوالي له حال څخه دصوفي په زړه کې یا مینه او محبت په ډېر پیاوړي توګه ښکاره کیږي ، او یا دهغه په زړه کې د خدای (ج) له هیبت او عظمت څخه ویره او ډار غلبه کوي ، که چیرته یو صوفي د د خدای پاک ته دنزدېوالي په حال کې چې دده له زړه څخه د ((غیب)) پردې پورته شوي دي ، دهغه عظمت او جلا ل ته په ځیر شي په دې وخت کې هرومرو دده په زړه کې دخدای پاک څخه ویره پیدا کیږي

، او که چیرته هغه دقرب په حال کې د خدای (ج) احسان او مهربانیو ته نظر وکړي په دې وخت کې د هغه په زړه باندې د خدای (ج) مینه او محبت غلبه کوي.

صوفیان ددې له مخې هم په دریو ډلو ویشل شوي دي:

۱ ـ هغه چې یو ازې دخدای پاک له حساب او پوښتنې څخه ویره لري.

۲ ـ هغه چې د خدای پاک له جلا ل او عظمت څخه ویره لري.

۳ ـ هغه چې له خدای (ج) څخه پرته نور له هیڅ څیز او هیچا څخه ویره او ډار نه لري. (۱)

له خدای تعالی څخه ویره او ډار د څرنګوالي او کیفیت له مخې هم په درې ډوله ده:

الف ـ زیاته ویره: زیاته ویره هغه ده چې سړی د ناهیلۍ او یاءس درجې ته ورسوي او درنځ او حتی مړینې سبب ګرځي، چې دا رنګه ویره روا نه ده.

ب ـ لږه ویره: لږه او کمه ویره هغه ده چې سړی له ناوړه کارونو څخه نه شي ایسارولي چې دا هم دومره په درد نه خوري.

---

(۱) ابي نصر طوسي، اللمع، دمصر او بغداد چاپ، ۸۹ مخ

ج ـ منځنۍ یا معتدله ویره: معتدل ډار او ویره هغه ده چې سړی له ناوړو کارونو څخه ایساروي، ښو کړو وړو ته یې تشویق او وهڅوي. دا رنګه ویره دعلم او پوهې نتیجه وي. (۱)

دویرې او خوف د حال په هکله دصوفیانو خبرې:

ابو عمر دمشقي وایي: کله چې یو څوک له خپل دښمن څخه زیات دخپل نفس له شر څخه ویریده، هغه دویرې څښتن بللی شو.

احمد وايي: له خداى پاک څخه چې هر څوک ويريږي هغه داسې وي چې نور ټول هغه شيان چې له هغو څخه ويره او ډار موجود وي ، له ده څخه وويريږي . يعنې هغه څوک چې په رښتيا له خداى څخه ويره لري ، بايد دومره هيبت ولري چې نور ټول ډارونکي او ويرونکي شيان له ده څخه ويره او ډار وکړي ، لکه څنګه چې وايي: ((من خاف الله يخافه كل شىء)) يعني څوک چې له الله(ج) څخه ويريږي ، له هغه څخه ټول شيان ويريږي . (٢)

<u>دخوف او ويرې نښانې په اوو شيانو کې ليدل کيږي:</u>

١ ـ په ژبه کې: هغه څوک چې له خداى(ج) څخه ويريږي خپله ژبه له دروا غو ، غيبت ، غمازي ، چغلي ، تهمت کولو ، او تور څخه ايساروي.

٢ ـ په زړه کې: څوک چې له خداى(ج) څخه ويريږي له خپل زړه څخه کينه ، رخه ، عداوت ، حسد او داسې نور نفسي رنځونه باسي .

---

(١) دخواجه محمد پارسا تحقيقات ، تحفة السالكين ، د دهلي چاپ ، ٢٣٨ مخ

(٢) ابو ابراهيم بن اسماعيل بخاري ، شرح تعرف ، نولكشور لكنهو ، ١٢٨ مخ

٣ ـ په نظر او کتلو کې: څوک چې له خداى(ج) څخه ويره او حيا لري د حرامو په لورې نظر نه کوي .

٤ ـ په خوراک کې: هغه څوک چې له خداى(ج) څخه ډار لري ، د حرامو له خوړلو څخه ځان ساتي .

٥ ـ په لا سو کې: څوک چې له خداى پاک څخه ويريږي ، خپل لا سونه د حرامو لور ته نه اوږدوي بلکې تل په هغو باندې داسې کارونه کوي چې په هغو کې د خداى(ج) رضا وي.

۶ ـ په پښتو کې: همدارنګه له خدایه ویریدونکي کس ، داسې یو ځای ته نه ځي ، چې هلته په ورتګ الله پاک ناراض او خپه کیږي .

۷ ـ په طاعت او عبادت کې: هغه څوک چې له خدای پاک څخه ویره لري ، طاعت او عبادت یې خاص دهغه له پاره وي او په هغه کې ریااو منافقت نه کوي .(۱)

رحمان بابا دهغه دنیا پرست انسان په هکله چې له خدای پاک څخه یې هیڅ ویره او حیا نه وي ، داسې وایي:

حق باطل کا ، باطل حق کل   په سبب د روی ریا
نه یې ویره وي له خدایه   نه یې شرم نه حیا
د یوې ګیډې د پاره   هزار خونې کا بیدیا
همیشه یې له ستمه   خلقه وي په غوغا (۲)

---

(۱) امام غزالي ، مکاشفة القلوب ، د مصر چاپ ، ۱۳۲۳ هـ ، ۸ مخ

(۲) رحمان بابا ، دیوان ، دڅیړنیار محمد عارف غروال په اهتمام ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۶ کال ، ۷ مخ

۵ ـ دهیلې او رجا حال:

خدای پاک ته هیله درلودل او هغه ته امید کول ، له څخه د ویریدو سره لازم دي ، ځکه پخوا وویل شول چې د خدای(ج) څخه د ویریدو مانا دا نه ده چې سړی دې ناهیلی وي ، بلکې د تل لپاره ښایي چې د هغه مهربانیو ته هیله من وي .

په دې هکله مولانا جلا الدین بلخي داسې ویلي دي:

((یو چا له ما څخه پوښتنه وکړه چې هیله او رجاء خو په خپل ذات کې ښه شی دی ، دا وېره د څه لپاره ده؟ ، ما وویل: ته ماته وېره له هیلې پرته او هیله له وېرې غیر راوښیه ! ، دا دواړه په خپلو کې سره نه بیلیږي نو له یو بل څخه پرته نه لیدل کیږي ،

دمثال په توګه یو سړی غنم کري ، هیله لري چې هغه شنه شي ، خو په عین وخت کې دا وېره هم ورسره وي چې کوم مانع او آفت ورپېښ نه شي ، نو معلومه شوه چې رجاء او هیله له وېرې پرته نه وي ،او برعکس وېره هم له هیلې پرته نه پیدا کیږي .))(۱)

الله تعالی ته دهیلې اورجاء په هکله په قرآنکریم کې ډېرآیتونه شته ،د مثال په توګه :

((*یرجون رحمة ویخافون عذابه*)) یعنې دخدای پاک د رحمت هیله ولرئ او له عذاب څخه یې وویرېږئ .

یاداچې وایي :((*فمن کان یرجو القاء ربه فلیعمل عملاً صالحاً*)) یعنې که چیرته څوک له خپل پالونکي خدای سره د ملاقي کیدو او مخامخ کیدو هیله لري ، نو هغه ته لازمه ده چې ښه او صالح عملونه او کارونه وکړي .

زمونږ ستر پیغمبر حضرت محمد (ص) ویلي دي: ((که چیرته دمؤمن ویره او هیله سره وتلل شي نو هرومرو به دواړه سره برابر وخیژي .))

---

(۱) جلا الدین بلخي ، فیه ما فیه ، داعظم ګړی معارف مطبعه ، ۱۹۲۸ ع کال ، ۸۳ مخ

د پورته وینا له مخې څرګنده شوه چې دا ((حال)) د صوفیانو په منځ کې ډېر اهمیت لري ځکه یو صوفي هم داسې ویلي دي: ((ویره او هیله د ((عمل)) او کړو وړو دوه وزرونه دي چې له هغو پرته به هیڅوک وانه لوزي .)) (۱)

ستر صوفي شاعر رحمان بابا له خدای پاک څخه داسې هیله کوي:

خدایه ! مه کړه نا امید هغه وګړی چې امید یې وي د ستا په کرم کړی

ستا له رحمه به زه ولې نا امید کړم چې دې ځان دی د رحیم په نوم نوموړی

دانیمګړی سړی ننګ هم له خپل نام کا ته خو خدای یې چې په هیڅ نه یې نیمګړی

چې بې تا یې په زړه بله هوا ګرځي تر مقصوده به ونه رسي وګړی

هر چې ستا په لار قدم دراستی کیږدي

که یې زیان وي زه رحمان یې پوروړی (۲)

همدارنګه میرزاخان انصاري هم په دې باب ویلي دي:

دمخلص بنده همیش پر ځښتن ناز دی   پر ځښتـن باندې مخلص بنده ایاز دی
که خطا یې د سرې پـه بخره کیښوه   تـر قیامته پورې ور د توبې وازدی
زه چې هسې پـه امیـد پـه ویـره اوسـم   پـه دا کور کې راسره بد خواه غماز دی
پـه هر هر زمان مې ویره شي له موجه   د امید لا س مې نیولی په آب باز دی (۳)

---

(۱) ابي نصر سراج طوسي ، اللمع ، دمصر او بغداد چاپ ، ۱۳۸۰ هق ، ۹۱ مخ

(۲) رحمان بابا ، دیوان ، دمحمد عارف غروال په اهتمام ، پښتو ټولنه ، کابل ، ۱۳۵٦ هش ، ۲۱۹ مخ

(۳) میرزاخان ، انصاري ، دیوان ، دپیښور چاپ ، ۱۹۵۹ ع کال ، ۲۰۸ مخ

٦ ـ دشوق او ذوق حال:

کله چې دصوفي په زړه کې دخدای پاک مینه او ویره ځای نیسي او هغه تـه هیلـه مـن وي او دا احـوال ورځ پـه ورځ دده پـه زړه کـې پخیـږي او د هغـه پـه رګ ،رګ او وینـه کـې ورننوزي ، نو په نتیجه کې له ده سره دخدای پاک پـه هکلـه زیاتـه تلوسه او شوق پیـدا کیږي او تل تر تله دهغه په لیدنې او مشاهدې پسې لا لهانده او سرګردانه وي ، لـه دې کبلـه دصوفي پـه زړه کـې د شوق حال پـه پیدا ایښت سره لوی بدلون راځي او دهغـه پـه احساساتو ، عواطفو ، روحیاتو کې ژور بدلون لیدل کیږي .

پیغمبر (ص) دیوې مشهورې دوعـا پـه تـرځ کې ویلي دي:((اسالک لذة النظر الی وجهک الکریم والشوق الی لقائک .)) یعنې زه له تا څخه دستا دمبارک ذات دلیدنې د لذت او خوند غوښتنه کوم او له ستا سره د پیوستون د تلوسې او شوق سوال کوم.

دشوق دحال له مخې هم صوفیان په دریو ډلو ویشل شوي دي:

۱ ـ لومړی هغه ډله ده چې دهغه کرامت ، ثواب او اجر ته تلوسه او شوق لري چې خدای پاک له خپلو دوستانو سره دهغو د ورکړې وعده کړې ده.

۲ ـ ځینې هغه صوفیان دي چې له خدای پاک سره د ډېرې مینې له کبله ،هغه مخامخ کیدو او ملاقات ته زیاته تلوسه او اشتیاق لري .

۳ ـ دریېمه ډله هغه ده چې: د شوق له مرحلې څخه هاخوا اوښتي وي او په هر څه کې خدای پاک حاضر وینې ، او هره ثانیه د الهي جلالي او جمالي اثارو په مشاهدې بوخت او مشغول وي. (۱)

داسې یوه پوښتنه شوی چې شوق لوړ دی که مینه ؟ په ځواب کې ویل شوي دي

---

(۱) ابي نصر سراج طوسي ، اللمع ، دمصر او بغداد چاپ ، ۹٤

محبت او مینه ! ، ځکه چې شوق له محبت څخه راولاړیږي .

چې شوق هغه سوځنده اور دی چې له ځیگر څخه راوزي ، او لمبه (لنبه) یې دبیلتون په وخت کې ښکاریږي . (۱)

رحمان بابا د عشق او عاشقي په هکله داسې وایي:

د عشق زخم څه د زخم په شان نه دی — د بل زخم په څیر سهل او اسان نه دی

عاشقي نه ده که گورئ حیراني ده — کوم سړی په دغه کار کې حیران نه دی ؟

یو عاشق دې څوک راوښایي په عشق کې — چې یې رود په مخ د اوښکو روان نه دی

هومره اوښکې د عاشق په گریوان اوري — ته به وایې چې یو سیند دی گریوان نه دی

چې باله شي څوک په عشق کې کم عقل — دا کم عقل ډېر هوښیار دی نادان نه دی

چې بې یاره زه جهان وته نظر کړم

رحمان وایم چې ویران دی ودان نه دی (۲)

(۱) ابوعلي بن احمد عثماني ، ترجمه رساله قشيريه ، تهران ، ۱۳٤٥ هـ ش ، ٥۷۷ مخ

(۲) رحمان بابا ، ديوان ، پښتو ټولنه ، کابل ، ۱۳٥٦ هـ ش ، ۲۰٤ مخ

۷ ـ د اُنس او ډاډ حال:

په خدای پاک باندې ډاډه کيدل دا مانا لري چې کله صوفي په زړه کې د هيلې او رجاء حال پوخ او ټينګ شي ، په هغه باندې يې اعتماد زياتيږي او پـه هغـه بانـدې ارامـيږي او کراريږي ، او يوازې له هغه څخه مرسته غواړي ، أنس او ډاډ داسې يو روحي حالت او کيفيت دی چې له پورتني عبارت څخه پرته يې نور په بل عبارت تعبير نه شي کيدای ، صوفيان ددې حال له پلوه بياهم په درې ډلو ويشل شوي دي:

لومړی: هغه صوفيان دي چې د خدای پاک په يادونې او ذکر باندې ډاډه کيـږي او لـه هغه څخه د غفلت کولو په وخت کې ناکراريږي ، په طاعت يې خوښيږي او لـه خدای(ج) څخه د سر غړونې په وخت کې يې په زړه کې يو وحشت او ويره ، نا کرارتيا ورلويږي

دويم: هغه صوفيان دي چې يوازې په خدای تعـالی ارام او ډاډه وي ، او لـه هغـه څخـه پرته يې له نورو ټولو شيانو نفرت راځي ، او لـه هر څه څخه ډډه کوي او وحشت تـرې کوي .

دريم : دريمه ډله هغه صوفيان دي چې د خدای پاک د نـزد بوالي لـه کبلـه يـې أنس او ډاډ د زړونو له ظاهري او ښکاره پـردو څخـه وتلې او تـل يـې پـه زړونـو کـې ((هيبت)) پروت وي.

يو سړي ذوالنون مصري ته ليک واستوه او ورته يې وې ليکل :((او حشک الله بقربه))

يعنې خداى پاک دې ستا په زړه کې د خپل قربت او نـزدېوالي لـه کبلـه ((هيبت)) پيدا کړي. (١)

---

(١) ابي نصر سراج طوسي ، اللمع ، دمصر او بغداد چاپ ، ١٣٨٠ هق ، ٩٦ مخ

هيبت او أنس د طريقت د کسانو له احوالو څخه دوه حالتونه لري ، په دې مانا چې کله خداى پاک د خپل بنده په زړه د جلا لي صفاتو له پلوه تجلی وکړي ، دهغه په زړه کې هيبت اچوي او کله چې د خداى پاک د جمالي صفاتو پلوشې د صوفي زړه ته ورننوزي په هغه کې أنس او ډاډ پيدا کيږي ، هيبت دعارفانو درجه او نصيبه ده او ډاډ د مريدانو برخه ده . د لومړي ډلې په زړونو کې د دوستۍ لمبې بلې وي او د دوهمې ډلې زړونه د خداى پاک له جمال څخه روښانه وي . (١)

له جنيد څخه د أنس او ډاډ په هکله پوښتنه وشوه ، هغه وويل :((ډاډ دې ته وايي چې دعاشق او معشوق له منځه پرده پورته شي په دې شرط چې هيبت پاتې شي ددې خبرې مانا دا ده چې د صوفي په زړه کې هيله پر ويرې غالبه وي .))

ابراهيم مارستاني وايي :((أنس له هغې خوښۍ څخه عبارت دی چې د محبوب له مشاهدې او ليدنې څخه پيدا کيږي .))

ذوالنون وايي :((د أنس او ډاډ ډېره ټيټه مرتبه داده چې که چيرته بنده په اور کې واچول شي ، اور هغه له خپل محبوب څخه مشغول نه شي کړاى.)) (٢)

رحمان بابا د أنس او ډاډ په اړه داسې ويلي دي:

چې په نور څه پورې زړه تړي بې خدايه   څه پوهيږي چې په ځاى کړي که بې ځايه

دا خو نه شته چې به تل تر تله پايي   ـه بيا پايي خو تر سلو کالو پايه (٣)

په دې پورته بيتونو کې رحمان بابا د أنس او په خداى (ج) باندې اعتماد دنورو

(۱) مولا نا شیخ علي بن شیخ عثمان جلا لي هجویري غزنوي ، کشف المحجوب ، سمرقند ، ۳۳۰ هـ ش ، ۴۳۹ مخ

(۲) دخواجه محمد پارسا تحقیق ، تحفة السالکین ، د ډهلي چاپ ، ۱۹۷۰ ع کال ، ۲۴۶ مخ

(۳) رحمان بابا ، دیوان ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۶ هـ ش کال ، ۱۷۹ مخ

صوفیانو په څیر تمثیل کړي ، هغه دا چې انسان ته ښایي چې یوازې په خدای پاک اعتماد وکړي او په نورو څیزونو زړه ونه تړي .

په یوه بل ځای کې هم رحمان بابا د خدای پاک سره د اُنس او په هغه باندې د ډاډ او اعتماد په هکله داسې ویلي دي:

هرچې ستا کوځه ما وا که   ځای یې بر شي تر افلا که

نظر بې د ستا له رویه   نه په ارض نه په سماء که

ستا په مهرو محبت کې   ځان جهان واړه فنا که

د دنیا کور و وګړي   ستا په مینه کې تالا که

و هر خواته چې ستا مخ شي   دی هم مخ په هغه خوا که

د ریښتینو مقام دا دی   څو چې مینه په رښتیا که (۱)

په دې پورتنیو بیتونو کې رحمان بابا له خدای پاک سره اُنس نیول له هر څه څخه لوړ ګڼي او دا د ریښتینو کسانو مقام بولي.

(۱) رحمان بابا ، دیوان ، دپیښور چاپ ، ۱٦۰ مخ

۸ ـ دلیدنې یا مشاهدې حال:

مشاهده ، مکاشفه ، معاینه ، محاضره او تجلی دصوفیانو له اصطلاح ګانو څخه دي . چې د هغو په منځ کې توپیر کول هغه هم په عملي تصوف کې ډېر ګران کار دی ،

چې له پیاوړو او ځای ته رسیدلو متصوفینو څخه پرته بل چاته یې پته نه لګیږي .

داچې دصوفیانو په عقیده ټول موجودات او اشیاء د الهي صفاتو مظهر ګڼل کیږي او د الهي انوارو ، پلوشو د تجلی ځای بلل کیږي ، له دې کبله یو صوفي محمد بن واسع وایي: ((ما هیڅ کوم داسې څیز بیخې نه دی لیدلی مګر دا چې په هغه کې مې خدای لیدلی.)) په پای کې تر دې چې د ټولو اشیاو وجود نفي کوي او حقیقي موجود یوازې خدای پاک ګڼي ، لکه څنګه چې شبلي وایي: ((ما له خدای پاک څخه پرته نور هیڅ څیز نه دی لیدلی .))

داچې د الله تعالی تجلی په موجوداتو ځانګړې درجې لري له دې کبله د پورتنیو اصطلاح ګانو په منځ کې څه نا څه توپیر شته:

۱ ـ محاضره: محاضره دې ته وایي چې په لومړي مرحله کې د صوفي زړه د الله پاک د انوارو لیدلو ته چمتو کیږي .(۱)

۲ ـ مکاشفه: کشف رالوڅونې ته وایي چې له محاضري څخه وروسته د صوفي په زړه کې پیداکیږي او ددې مسلک په اصطلاح کې هغه له یوې نازکې پردې څخه ها خوا د ځینې الهي صفاتو ، اود اشیاو د حقیقت له ښکاره کیدو او راظاهر یدو څخه عبارت دی.

۳ ـ مشاهده: مشاهده یا لیدنه په دریمه مرحله کې یو صوفي ته پیښیږي او هغه

(۱) ابو علي بن احمد عثماني، ترجمه رساله قشیریه، تهران، ۱۳٤٥ هش، ۱۱۷ مخ

بې ځانګړی او مخصوص مظهره او بې له ټاکلي، تعین شوي صفت څخه د اشیاو دحقیقت راښکاره کیدل او لیدل دي ، خو بیا هم د هغو په منځ کې څه نا څه توپیر لیدل کیږي .

٤ ـ معاینه: له دې ټولو څخه لوړه مرتبه ده او هغه پرته له کوم خصوصیت څخه د حقایقو له ظاهریدلو نه عبارت ده . (۱)

٥ ـ تجلی: د مومن په زړه باندې د الهي انوارو او پلوشو له اغیزې څخه عبارت دی ، چې د هغو په مرسته صوفي کولی شي چې د زړه په سترګو خدای پاک وویني.(۲)

مکاشفه د خدای پاک په جلا لي صفاتو کې راځي او مشاهده یې په جمالي صفتونو کې راځي چې له مکاشفې څخه د صوفي په زړه کې هیبت او ویره پیدا کیږي او له مشاهدې څخه خوښي ، سرور راولاړیږي او تجلی کله له مشاهدې سره وي دا په هغه وخت کې چې د الهي جلا لي صفتونه د صوفي په زړه تجلی وکړي او کله له مکاشفې سره وي دا هلته چې د الهي جلا لي صفات د هغه په زړه تجلی وکړي.

دا خبرې چې مونږ یې دلته لیکو ټول الفاظ دي ځکه چې مشاهده یا مکاشفه لکه څنګه چې د صوفي په زړه کې را پیداکیږي ، عبارت او الفاظو یې تعبیر نه شي کیدای او پوره ((وجداني)) اړخ لري چې خپله هماغه صوفي پوه شي او دهغه خپل نفسي حالت او کیفیت ، ځکه چې دوی (صوفیان) خپله وایي: *المشاهده قصور اللسان بحضور الجنان* / مشاهده او لیدنه د ژبې نیمګړتیا ده په هغه وخت کې چې د صوفي دځان ټول غړي وینې او لیدو ته چمتو وي د مشاهدې او مکاشفې په وخت کې له صوفي څخه ځان او جهان هیریږي او ټول پام او هڅه یې د الهي جلا لي او جمالي صفتونو ته اړولي وي ، مثال یې دا دی لکه څوک چې په هنداره کې خپل مخ

(۱) شیخ عبدالقادر جیلا ني ، فتوح الغیب ، نولکشور ـلکنهو ، ٦۰ مخ

(۲) دخواجه محمد پارسا تحقیقات ، تحفة السالکین ، دهلی ، ۱۹۷۰ع ، ۳۷۵ مخ

ته ګوري او خپل مخ ته دومره په ځیر شي چې که څه هم په ظاهر کې هنداري ته ګوري خو په واقیعت کې یې هنداره بیخي له خیال څخه وتلی وي او د خپل مخ په لیدو مشغول وي ، همدارنګه صوفي که څه هم په ظاهر کې د طبیعت مظاهرو ته ګوري خو دنفسي حالت له مخې په طبیعي موجوداتو هیڅ خبر نه وي ، لکه څنګه چې ابوالسعید الخراز وایي: ((کله چې څوک په زړه باندې د خدای(ج) عظمت او لویي وګوري د هغه له زړه نور ټول شیان پټنه باسي او تښتي او شیان ترې تیت او پرک کیږي او دالهي عظمت او لویي په وړاندې خپل موجودیت له لا سه ورکوي او غاییږي او په زړه کې له خدای پاک پرته نور څه نه پاتې کیږي.))

دلته ده چې د اشیاو بې ثباتي او د دوی مجازي او عاریتي وجود صوفي ته معلومیږي او په رښتیاني او حقیقي موجود یې هم علم رسیږي او دا نهیله یې پوره کیږي. لکه څنګه چې پیغمبر(ص) ویلي دي: ((ارنی الا شیاء کماهی)) یعنې اشیاء لکه چې دي همغسې یې راووینه. په دې وخت کې صوفي ته د وحدت الشهود حالت پیدا کیږي (چې وروسته به یې دوحدت الوجود تر سر لیک لا ندې واضح کړو)

په دې هکله میرزا خان انصاري وایي:

دغه زړه په مثال د آئینه دی | که له غیر اندیښنو یې په صیقل کړئ
حقیقت به د اشیاء وتا څرګند شي | که چراغ د معرفت ورباندې بل کړئ

په دې پورته بیتونو کې میرزا خان زړه د هنداري په څیر ګڼي چې په دې هنداره کې ښایي چې د طبیعت حقایق وکتل شي ، او له دې لارې څخه د خدای پاک جمال او جلال مشاهده کړي ، لکه چې خپله وایي:

آواز واړه د وهاب دی | که د رحم یا عتاب دی
په هر لور چې فهم وکړم | دمولا چنګ و رباب دی(۱)

(۱) میرزاخان انصاري، دیوان، پېښور چاپ، ٦٧ مخ

همدارنګه ستر صوفي شاعر رحمان بابا وايي:

چې غبارد ستا دلا رې په خوا ورشي — که په دواړو سترګو ړوند وي مبصر دی
تا زه نوی سر پيدا کا لکه شمعه — چې يې غوڅ دستا په مينه د زړه سر شي
تل يې مخ وي له عالمه جار وتلی — د هغو چې ستا په مخ باندې نظر شي
که د درست جهان له حاله خبردار وي — چې تا ووينې له واړو بې خبر شي
آئينه که د جمال کړې ورڅرګنده
دا ګدای رحمان به شاه سکندر شي (۱)

۹ ـ دباور او يقين حال:

يقين دهغه علم او پوهې يو ځانګړی حالت دی چې شک نه شي ورننوتلی او دا علم بيا درې درجې لري: علم اليقين ، عين اليقين ، حق اليقين .

۱ ـ علم اليقين: علم يقين په کامل او قاطع دليل حاصلېږي. لکه کله چې چا باندې دلمر وړانګې او پلوشې ولګيږي او تودوخه يې احساس کړي، داسې انسان د لمر د وړانګو او د تودوخې له امله د لمر په موجوديت باندې داسې يقين او باور کوي چې هيڅ شک ورته نه پيدا کيږي .

۲ ـ عين اليقين: عين اليقين په وجدان حاصلېږي ، مثلاً: يو تن لمر ته مخامخ ګوري تر څو يې دسترګو نور محوه شي ، داسې انسان سره هم دلمر شتوالي کې کوم شک نه پاتې کيږي.

۳ ـ حق اليقين: حق اليقين دې ته وايي چې د عالم او معلوم له منځه دوه والی لرې شي چې داسې کيفيت په دنيا کې د بر خلکو ته پيښيږي چې هغه هم يوه ثانيه يا له ثانيې څخه هم لږ دوام کوي او بيا ورک کيږي.

په عادي توګه علم اليقين د خدای (ج) په هکله د دلا يلو له لارې په دنيوي ژوند کې حاصليږي او عين اليقين دځنکندن او مړينې په وخت کې او حق اليقين له مړينې وروسته حاصليږي خو ځينې خاصان حتی په دنيوي ژوندانه کې د يقين دې درجې

(۱) رحمان بابا، ديوان، دمحمد عارف غروال په اهتمام، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵٦ هـ ش، ۲۳۲ مخ

رسيږي ، لکه څرنګه چې عابر بن قيس وايي:
ته((که چيرته پرده هم پورته شي زما يقين به له دې څخه زيات نه شي.)) خو بياهم ځينو خلکو دده دا خبره له((شطحاتو)) څخه ګڼلې ده. (١)

ديقين حال د تصوفي احوالو وروستی پړاو دی کله چې صوفي دې حال ته راورسيږي نور يې تر زياتې اندازې زړه جمع او مطمين شي .((*الذين امنوا و تطمين قلوبهم بذکر الله ، الا بذکر الله تطمين القلوب*)) يعنې هغه کسانو چې باور وکړ و او دخدای(ج) په يادونې يې زړونه ډاډه شول ، او تاسې په دې پوه شئ چې د خدای(ج) په يادونې زړونه ډاډه کيږي .

په دې وخت کې دوی د مطمينه نفسونو خاوندان ګرځي او د قيامت په ورځ به ورته ويل کيږي چې:((*يا ايهنا النفس المطمينة ، ارجعی الی ربک راضيه مرضيه فادخلی فی عبادی ، وادخلی جنتی*)) يعنې ای ډاډه او مطمين نفسه ! وروګرځه خپل پالونکي خدای(ج) ته په داسې حال کې چې له هغې راضي يې او هغه له تا راضي او خوښ وي نو زما د خاصو بنده ګانو په ډله کې ورننوزه زما جنت ته ورداخل شه !او ننوزه !

يادونه: که څوک پوښتنه وکړي چې: صوفيان له دې تکليف لرونکي سير او سلوک څخه څه موخه لري ؟ او دوی څه غواړي ؟

په دې خبره باندې دپوهيدو دپاره لازمه ده چې د انسان شخصيت او په ځانګړي توګه د هغې روحي خوا ته پاملرنه وکړو له دې امله ضروري بريښي چې دا موضوع د دين او سايکالوژي له پلوه وڅيړل شي .

<u>دانسان دوه اړخيز شخصيت</u> :

د دين او دفرويد د سايکالوژيکي مکتب له نظره د دوه اړخيز روحي شخصيت خاوند دی په دې مانا چې په هغې کې د دې فطري استعداد پروت دی چې د شر او ناوړه کړو وړو مخه ونيسي او يا د ښو کارونو او نيکو اعمالو لاره غوره کړي ، خو د ډول ډول عواملو له مخې په چا دا غالبيږي او چا کې هغه .

١ـ د دين په اساس: دا چې مونږ وايو په انسان کې د خير او شر دواړو استعداد

---

(١) له کشف المحجوب ، تحفة السالکين او اللمع څخه اقتباس .

دا موضوع له ډېرو ديني نصوصو (احکامو) څخه معلوميږي ، د بيګې په توګه:

((و نفس و ما سوها O فالهمها فجورها و تقوها O قد افلح من زكها O و قد خاب من دسها O)) (۱)

ژباړه: زما دې قسم وي په نفس ، او په هغه ذات چې څرنګه يې اول دا نفس برابر کړ او بيا يې هغه په د هغه بدکاري او دهغه پرهيزګاري ورالهام کړه ، هغه څوک بريالی شو چې دا نفس يې تزکيه ، پاک او سوچه کړ ، او ناکام شو هغه څوک چې دا نفس يې په خاورو کې ولړه .

په دې آيتونو کې په ډېر روښانه ډول د نفس دواړه خواوې بيان شوي دي چې هغه له خير او شر څخه عبارت دي ،

همدارنګه د رواه الترمذي حديث دی(۲) :

ابن مسعود رضی الله عنه وايي چې: پيغمبر(ص) داسې وويل: ((شيطان د بني ادم په زړه کې يو نوع تصرف لري او همدارنګه له هغه سره فرښته هم کار لري او د شيطان کار او تصرف دا دی چې هغه ته د شر وعدې ورکوي ا و له حق څخه يې انکار کولو ته تشويقوي ، او د فرښتې کار دا دی چې انسان ته د خير وعده ورکوي او په حق باندې يې باور کولو ته تشويقوي ، که څوک داسې څه ووينې نو په دې دې پوه شي چې د دخدای (ج) له خوا دي نو ښايي چې د خدای پاک حمد و ثنا ووايي.

او که چيرته يې هغه بله (دشيطان وسوسه) په زړه کې وليدله په خدای(ج) دې ثناء ووايي او بيا يې دا آيت ولوست :

ژباړه:((شيطان تاسې ته دفقر وعدې درکوي او تاسې ته په ناوړه کارونو امرکوي .))

يعنې له فقر څخه مو ويروي چې له چا سره مرسته ونه کړئ او بيا مو فحش ته تشويقوي چې مالونه مو په کې صرف شي نو که چيرته څوک د شيطان لا ره غوره کړي او دهغه د وسوسو تر اغيزې لا ندې راشي په ناوړه کارونو پيل کوي ، تر دې چې په پای کې عملاً له هغه څخه شيطان جوړ شي .((من الجنة والناس)) له هغه شيطان څخه پناه غواړم چې د خلکو په زړونو کې وسوسې اچوي ، برابره ده چې دا شيطان ،

---

(۱) په قرآنکريم کې ، االشمس سورة ، ٦ ــ ۱۰ پورې آيتونه

(۲) مشکاة المصابيح ، د دهلي چاپ ، ۱۹مخ

جني وي او که له انسانانو څخه وي.

او که چیرته یې دفرښتې الهام ته غوږ ونیو او ښه کارونه یې پیل کړل او له بدو کارونو ځخه یې توبه وویستله د داسې انسان نفس ورو ورو سوچه کیږي او په پای کې دفرښتو په څیر هیڅ وخت ناوړه کار ته اقدام نه کوي چې داسې انسان ته ((ولي)) او ((بزرګ)) ویل کیږي .

۲ ـ دفروید د سایکالوژیکي مکتب په اساس: د انسان روحي اړخ د سایکالوژي او اروا پوهنې له خوا په دریو ډولو ویشل شوي دی:

الف: وینښ ضمیر ، ب: ناګاره ضمیر ، ج : سوچه او لوړ ضمیر .

وینښ او په ځان خبر ضمیر تل زیار باسي چې له موجوده ټولنیز نظم او عادتونو ، رواجونو ، قوانینو سره سم ځان سنبال کړي او له هغه ځخه سر ونه غړوي.

ناګاره او ځانه نا خبره ضمیر چې د ژوند د پخوانیو پیښو او عقدو او غوښتو مجموعه ده ، د تل لپاره کوښښ کوي چې فرد د موجوده ټولنیزو قراردادونو په ضد تحریک کړي ، په دې توګه ددې دواړو تر منځ اخ و ډب موجود وي چې د لومړي هڅه سمبالښت ته وي او د دوهم تلوسه ورانښت ته وي خو په دې جاروجنجال کې ناګاره ضمیر پیاوړی بریښي له دې کبله د وینښ ضمیر مرستې ته سوچه او لوړ ضمیر ور دانګي او د ماتې مخنیوي یې کوي .

له پورتنیو څرګندونو ځخه دا نتیجه اخیستلی شو چې د انسان په وجود کې دوه متضاده قواوې په خپلو کې په جګړې بوختې دي چې یوه یې له انسان ځخه حیوان جوړوي او بله یې انسانیت لا پیاوړی کوي .

نو له همدې کبله صوفیان زیار باسي چې دخپلو ځانونو حیواني اړخ کمزوری او د ریاضت او ددې مشقت لرونکي سیر او سلوک په مرسته د خپلو ځانونو د انسانیت خوا پیاوړي کړي .

میرزا خان انصاري په دې باب ځه ښه ویلي دي:

اماره او لوامه پکې سطرنج کـــه ۔۔۔ دا لښکر په فرمان وبله زغلي
نوکران یې په شدت و جنګ ته سازکړه ۔۔۔ او وسله یې خپل خویونه پرې ویشلي
بدګمان لکه لینده ، غیرت یې ژۍ ۔۔۔ کم دلیل یې هر زمان و بله ولي
نامشروع ویناوې دي په مثال غشي ۔۔۔ پر قبضه باندې کینبود جوړولـــي
بد اواز په زړه پرهار وکه بې مثله ۔۔۔ پراندوه د بد سړي شیطان خندلـــي
وبدی وته یې ځرنګه تلوارده ۔۔۔ له ښیګړې قراري کالکه ځلـــي
او دا زړه د سړي ځای دی د دارو ۔۔۔ د دارو په ځای یې زهر دي کرلـــي
د نوسک عالم یې زور په زړګي وکه ۔۔۔ او دروح په ملک یې کښې شیطان ملي (۱)

په دې پورتني بيتونو کې په ډېر صراحت د انسان د روحي اړخ دوه متضاده قواو باندې بحث شوی او دهغو د جګړې اهميت يې ښودلی دی لکه چې په بل ځای کې يې هم ويلي دي:

که په نفس اماره دې برى بيا موند   ستا په نزد فتحه دغه ده لويه سوبه (۲)

((پاتې لري))

---

(۱) او (۲) ميرزاخان انصاري، ديوان، پيښور چاپ، ۱۹۰ مخ او ۱۶ مخ